

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

МАСЛОВ ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ

УДК 330.313:336.27

**ДЕРЖАВНИЙ БОРГ В СИСТЕМІ ПРОПОРЦІЙ СУСПІЛЬНОГО
ВІДТВОРЕННЯ**

Спеціальність 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Одеському національному економічному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор економічних наук, доцент
Жданова Людмила Леонідівна,
Одеський національний економічний університет,
професор кафедри загальної економічної теорії та економічної політики;

Офіційні опоненти: доктор економічних наук
Корнівська Валерія Олегівна,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
сектор інституційної економіки відділу економічної теорії,
старший науковий співробітник;

кандидат економічних наук, доцент
Івашина Світлана Юріївна,
Університет митної справи та фінансів,
доцент кафедри банківської справи та фінансових послуг.

Захист дисертації відбудеться «06» травня 2021 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.055.01 в Одеському національному економічному університеті за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 8, ауд. 217.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеського національного економічного університету за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 8, ауд. 211.

Автореферат розісланий «05» квітня 2021 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. О. Даниліна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема державного боргу є багатоаспектною. У той же час, у існуючих академічних публікаціях дана проблема частіше розглядалася в контексті досліджень кредитних та фінансових відносин, залишаючи поза увагою питання про фундаментальні причини існування та зростання державного боргу, що лежать у суперечностях відтворення суспільного капіталу.

Проблема зростаючих боргів, зокрема, державних боргів турбує не тільки фундаментальну економічну науку, а й практиків управління господарськими системами. Постійно зростаючі борги не лише викликають обґрунтовані побоювання і невизначеність стосовно майбутнього у тих, хто приймає рішення, але здійснюють деформуючий вплив на структуру суспільного виробництва, не залишаючи надії на вирішення проблеми відомими економічній політиці засобами. Оскільки державний борг впливає на пропорції відтворення суспільного капіталу, остільки доцільним є дослідження предмету даної роботи саме з точки зору відтворювального підходу.

Значний внесок у дослідження відтворення суспільного капіталу внесли видатні вчені: Ф. Кене, Дж. М. Кейнс, Дж. М. Лодердейл, Р. Люксембург, Т. Мальтус, К. Маркс, А. Сміт, Дж. Робінсон, С. Сімонді, М. І. Туган-Барановський, Е. Хансен та ін. Розвиток теорії відтворення суспільного капіталу та суперечностей, що йому властиві, відбувався також завдяки науковим доробкам вітчизняних авторів, серед яких: М. В. Белоусенко, Н. І. Дучинська, П. С. Ещенко, Л. Л. Жданова, О. Заруба, М. І. Зверяков, Б. Є. Кваснюк, І. Крючкова, В. Литвицький, В. Мандибура, Ю. Ніколенко, С. В. Оніщук, А. К. Покритан, В. М. Тарасевич, А. А. Чухно, Л. В. Шинкарук та ін.

Досліджували явище державного боргу: Р. Барро, Дж. М. Бьюкенен, Д. Гребер, Дж. М. Кейнс, П. Кругман, А. Лернер, Дж. М. Лодердейл, А. Маршалл, Р. Масгрейв, Ф. Модільяні, Р. Рей, К. Рейнгарт, К. Рогофф, Д. Рікардо, Е. Хансен та ін. У вітчизняній науці досліджували проблему державного боргу та її специфіку в українській економіці: Т. Г. Боднарук, Т. П. Вахненко, Т. А. Венгер, В. Ю. Дудченко, Н. В. Зражевська, В. В. Козюк, В. О. Корнівська, Є. В. Крайчак, В. В. Лисовенко, Я. В. Оніщук, Ю. О. Смоляр, О. Д. Рожко, О. В. Царук та ін.

Разом з тим, у існуючих дослідженнях державного боргу в якості об'єкта виступає сам державний борг, а у якості предмета – формування, управління, обслуговування державного боргу, тобто його аспекти як суто фінансового явища. У той же час, державний борг не розглядається як відтворювальне явище, що, з одного боку, обумовлене суперечностями системи відтворення суспільного капіталу, а, з іншого боку, впливає на пропорції відтворення суспільного капіталу. Також недостатня увага приділяється дослідженню суперечностей, які виникають через тривале нагромадження державного боргу, що трансформують кредитні відносини.

Таким чином, постає необхідність дослідити державний борг як складне явище, що безпосередньо пов'язане з процесом відтворення суспільного капіталу

та властивими йому суперечностями, тому вимушеним було абстрагування від деяких теоретично та практично важливих, але другорядних по відношенню до завдань даної дисертації аспектів проблеми, оскільки у якості головного завдання було поставлено визначення фундаментальних причин виникнення та розвитку проблеми державного боргу у сучасній економіці.

Теоретичне та практичне значення означених проблем зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, його мети та завдань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету. Так, у межах теми «Дослідження змісту і форм розвитку економічних відносин в національній економіці на прикладі України» (ДР № 0113U000654, 2013-2017 рр.) досліджено сучасні тенденції зростання обсягу ринку державних цінних паперів, що є проявом процесу надмірного нагромадження позичкового капіталу. У межах теми «Теорія розвитку національної транзитивної економічної системи в умовах нового етапу глобалізації» (ДР № 0118U000814, 2018-2022 рр.) досліджено зв'язок економічної нерівності та державного боргу з точки зору відтворювального підходу.

Положення дисертаційної роботи щодо аналізу особливостей відносин державного боргу в Україні знайшли відображення у складі фундаментальної науково-дослідної теми, що фінансується за рахунок коштів державного бюджету Міністерством освіти і науки України «Теоретичні основи формування відтворювальної структури національної економіки в процесі інтеграції України в глобальний економічний простір» (ДР № 0120U102315, 2020-2022 рр.).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб визначити роль і місце державного боргу в системі пропорцій відтворення суспільного капіталу, сформулювати теоретичне підґрунтя для заходів економічної політики щодо більш ефективного управління та використання державних запозичень.

Відповідно до мети визначено конкретні *завдання*:

- систематизувати наявні теоретичні підходи до дослідження пропорцій процесу простого та розширеного відтворення суспільного капіталу в матеріально-речовій формі, на основі чого визначити причини неспівпадіння обсягу і структури сукупного попиту та обсягу і структури сукупної пропозиції;
- проаналізувати пропорції відтворення суспільного капіталу у вартісній формі, що дозволить дослідити грошові диспропорції та, відповідно, боргові відносини;
- дослідити державний борг як об'єктивно необхідний інструмент пом'якшення суперечностей відтворення суспільного капіталу;
- визначити місце державного боргу серед інших видів боргових відносин;
- розкрити сутність та умови виробництва сучасних грошей, зв'язок механізму емісії сучасних грошей і зростання державного боргу;
- проаналізувати вплив зміни мінової вартості грошей на боргове навантаження держави;

- дослідити явище перенагромадження позичкового капіталу як фактору зростання державного боргу;
- дослідити особливості відносин державного боргу як форми кредитних відносин, що відбуваються з порушенням принципів кредиту;
- проаналізувати зв'язок динаміки відношення державного боргу до ВВП з динамікою податкового навантаження;
- визначити особливості відносин державного боргу в Україні та сформулювати пропозиції щодо зниження боргового навантаження держави.

Об'єктом дослідження є система соціально-економічних відносин та пропорцій розподілу, що формуються у процесі відтворення суспільного капіталу.

Предметом дослідження є закономірності та специфіка руху державного боргу як об'єктивно необхідного елемента механізму перерозподілу доходів у системі відносин відтворення суспільного капіталу.

Методи дослідження. Для розв'язання поставленої мети й відповідних до неї завдань у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи економічної теорії: генетичний, системно-функціональний підходи, сходження від абстрактного до конкретного на основі єдності історичного та логічного, статистичні методи, що дозволило розглянути досліджувані явища і процеси у розвитку, співвіднести їх сутнісні характеристики і форми прояву, виявити наявні суперечності. Застосування відтворювального підходу до аналізу економічних процесів, запропонованого класичною політичною економією, дозволило дослідити рух суспільного товарного капіталу у вартісній і матеріально-речовій формі та дослідити державний борг як необхідний елемент системи відтворення, за допомогою якого здійснюється перерозподіл та створення додаткового попиту для реалізації надлишкового товарного капіталу. Теоретичною базою дослідження стали фундаментальні положення економічної теорії, наукові розробки, теоретичні та практичні положення, представлені в наукових дослідженнях, працях вітчизняних та зарубіжних вчених.

Інформаційною базою дослідження слугували монографії, наукові статті, інші публікації українських і зарубіжних економістів, офіційні документи та публікації міжнародних організацій та ресурси мережі Інтернет. Значний інформаційний та фактологічний матеріал був отриманий на основі матеріалів Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Федеральної резервної системи США, фінансової звітності урядів країн. Це дозволило забезпечити репрезентативність вихідних даних, надійність науково-методологічного інструментарію, наукову обґрунтованість висновків і положень дисертаційної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних положень щодо визначення державного боргу як об'єктивно необхідного елемента системи розширеного відтворення суспільного капіталу в умовах технічного прогресу, за допомогою якого здійснюється перерозподіл та створення додаткового попиту для реалізації відносно надлишкового товарного капіталу.

Найбільш вагомими результатами дослідження, що характеризують його наукову новизну, розкривають зміст дисертації і виносяться на захист, є такі:

вперше:

– на основі дослідження суперечностей економічного зростання в умовах технічного прогресу аргументовано розуміння державного боргу як форми експорту капіталу у грошовій формі за межі існуючої структури попиту для реалізації відносно надлишкової маси товарного капіталу; таким чином, державний борг трансформує суперечність розширеного відтворення суспільного капіталу в умовах технічного прогресу між обсягом і структурою попиту та обсягом і структурою пропозиції у суперечність між обмеженістю доходів держави і зростаючими потребами в здійсненні державою соціально-економічних функцій;

удосконалено:

– трактування сутності сучасних грошей, яке, на відміну від існуючих, дозволяє розглядати сучасні гроші як товар із всезагальною споживною вартістю, що має відмінності від товарів з особливою споживною вартістю в специфіці його виробництва та обігу;

– концепцію кредитних грошей як перехідної форми в еволюції форм грошей. Обґрунтовано, що кредитні гроші генетично пов'язані з процесом зміни пануючої форми грошей. Нова форма грошей спочатку виникає як кредитні гроші та у процесі еволюції заміщує попередню форму грошей. У той же час, в існуючих наукових підходах кредитні гроші розглядаються як сутнісна характеристика сучасних грошей, що є однією з причин існування сучасного механізму емісії грошей як боргових зобов'язань та зростання державного боргу;

– трактування державного боргу як явища, що відтворюється. На відміну від існуючих, даний підхід дозволяє трактувати державний борг як особливу форму кредитних відносин, що відбувається з порушенням принципів кредиту;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні положення про роль державного боргу в пом'якшенні суперечностей відтворення суспільного капіталу в період економічної кризи, у межах яких, на відміну від існуючих, уточнено, що державний борг сприяє збільшенню граничної схильності до споживання та, відповідно, мультиплікатора інвестицій;

– визначення взаємозв'язку величини боргового та податкового навантаження держави, у межах якого, на відміну від існуючих, враховано, що державні облігації можуть розміщуватись з негативною дохідністю, що призводить до скорочення вартості обслуговування боргу при здійсненні нових запозичень.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення та практичні рекомендації, викладені у дисертації, можуть слугувати підґрунтям для розробки економічної політики, метою якої є збалансування пропорцій відтворення суспільного капіталу, скорочення витрат на обслуговування державного боргу, більш ефективного управління державним боргом.

Основні теоретичні положення були використані Департаментом економічного розвитку Одеської міської ради при підготовці проекту Програми соціально-економічного та культурного розвитку м. Одеси на 2021 рік (довідка

№ 112/01-41/01 від 25.01.2021 р.); Департаментом економічної політики та стратегічного планування Одеської обласної державної адміністрації при підготовці проекту Стратегії розвитку Одеської області на 2021-2027 роки (довідка № 01.1-15/226 від 28.01.2021 р.); філією АТ «Державний експортно-імпорتنний банк України» в м. Одесі при розробці банківських інструментів та заходів щодо спрощення доступу клієнтів до купівлі облігацій внутрішньої державної позики (довідка № 0630180/4346-21 від 03.02.2021 р.); Фінансовим управлінням Білгород-Дністровської міської ради при підготовці пропозицій з удосконалення методів фінансового і бюджетного планування та фінансування витрат міста Білгорода-Дністровського на 2021 рік (довідка № 01-09/5 від 08.02.2021 р.).

Деякі розробки дисертаційної роботи були використані у навчальному процесі Одеського національного економічного університету при викладанні дисциплін: «Загальна економічна теорія», «Макроекономіка» (довідка № 01-17/113 від 05.02.2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна праця є завершеним науковим дослідженням. Сформульовані та обґрунтовані у дисертації наукові положення, підходи, висновки та практичні рекомендації розроблені автором самостійно за результатами комплексного дослідження проблеми державного боргу як необхідного елемента системи відтворення суспільного капіталу, за допомогою якого здійснюється перерозподіл та створення додаткового попиту для реалізації надлишкового товарного капіталу.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження апробовано на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Перспективи економічного зростання та інноваційного розвитку країн» (м. Одеса, 2014 р.); «Економічна теорія: еволюція парадигми та революційні гіпотези» (м. Київ, 2015 р.); «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.» (м. Київ, 2015 р.); «Двадцять четверті економіко-правові дискусії» (м. Львів, 2018 р.); «Покританівські читання» (м. Одеса, 2015, 2016, 2018, 2019 рр.); «Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки» (м. Запоріжжя, 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи висвітлено у 18 наукових працях загальним обсягом 5,52 д. а., серед них: 2 публікації у колективних монографіях, 5 статей у наукових фахових виданнях України (з яких 2 – у наукових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз), 2 статті у зарубіжних наукових виданнях, а також 9 публікацій тез доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 185 сторінок. Основний зміст складається зі 155 сторінок. Матеріали дисертації містять 8 таблиць, 29 рисунків, а також 6 додатків, що розміщені на 10 сторінках. Список використаних джерел включає 193 найменування, розташованих на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету і завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, визначено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, надано відомості про апробацію результатів дослідження, обсяг і структуру праці.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження кредитних відносин в процесі відтворення суспільного капіталу**» окреслено основні етапи розвитку економічної думки щодо дослідження проблеми пропорційності процесу простого та розширеного відтворення суспільного капіталу, на основі чого визначено причини неспівпадіння обсягу і структури сукупного попиту та обсягу і структури сукупної пропозиції при розгляді пропорцій в матеріально-речовій та у вартісній формах, що дозволило сформулювати розуміння грошових диспропорцій та боргових відносин.

Вперше питання про пропорції відтворення суспільного капіталу було поставлене школою фізіократів та її видатним представником Ф. Кене. Після постановки питання про взаємозалежність між різними елементами суспільного виробництва у процесі відтворення суспільного капіталу, важливим кроком була чітка характеристика елементів відтворення, визначення суттєвих відносин між ними. Дослідження процесу відтворення дозволило визначити два типи диспропорцій, що породжені суперечностями відтворення суспільного капіталу. Перший тип пов'язаний з оборотом основного капіталу. Якщо передбачити, що перенесення вартості частини капіталу відбувається не за 1 рік, а за 2 і більше років (що є справедливим для основного капіталу), то це створює методологічні передумови для дослідження боргових відносин у системі пропорцій відтворення суспільного капіталу. З одного боку борг, з іншого боку заощадження необхідно обумовлені специфікою відтворення основного капіталу. Якщо абстракції простого відтворення достатньо для постановки проблеми балансування пропорцій відтворення суспільного капіталу, пов'язаного з оборотом основного капіталу, то дослідження розширеного відтворення в умовах технічного прогресу дозволяє дослідити другий тип диспропорцій, пов'язаний з динамікою структури та обсягу доходів суспільства. Технічний прогрес, який супроводжує розширене відтворення суспільного капіталу, призводить до зростання продуктивності виробництва, що, за відсутності відповідного зростання заробітної плати, спричиняє ускладнення реалізації вироблених товарів. Пов'язана зі стагнацією реальних зарплат зростаюча нерівність за доходами у суспільстві також ускладнює реалізацію сукупного товарного капіталу через зниження схильності до споживання. Необхідність реалізації продукту розширеного відтворення потребує існування механізму, який би усував або пом'якшував диспропорції в структурі відтворення суспільного капіталу.

У замкнутій системі відтворення борг виникає з необхідності реалізації суспільного товарного капіталу. На основі аналізу суспільного виробництва з точки зору відтворювального підходу здійснено висновок, що борг передбачає позику від кредитора до позичальника, яка створює можливість для позичальника купити товари кредитора. Якщо в системі пропорцій відтворення суспільного капіталу

немає доходів для реалізації суспільного продукту, їх можна створити лише за допомогою перерозподілу, що приймає форму боргових відносин. А джерелом грошей для позики позичальнику можуть бути лише заощадження продавця товарів.

Дж. М. Кейнс включив у дослідження відтворення суспільного капіталу державні видатки як фактор сукупного попиту. Він стверджував, що держава може здійснювати заходи з перерозподілу доходів. Такими заходами можуть бути більш високі державні видатки, що фінансуються за рахунок державного боргу або високих податків, які і були запроваджені після «Великої Депресії». Але з 1970-х років податки почали знижуватися, та перерозподіл не припинився, адже був об'єктивно необхідним, він лише прийняв іншу форму – форму державного боргу. Внутрішній державний борг перетворює заощадження у додатковий попит, таким чином відбувається експорт капіталу у грошовій формі за межі існуючої структури попиту. Зовнішній державний борг дозволяє країнам, що є чистими експортерами, реалізовувати надлишкові інвестиційні та споживчі товари країнам, що є чистими імпортерами, одночасно надаючи їм позики.

Таким чином, дослідження відтворення суспільного капіталу показує необхідність існування кредитних відносин між суб'єктами системи відтворення, що пов'язане як зі специфікою відтворення основного капіталу, так і з динамікою обсягу і структури доходів суспільства в умовах технічного прогресу.

У другому розділі «**Державний борг в процесі виробництва та обігу суспільного капіталу**» аналізується виникнення державного боргу з суперечностей відтворення суспільного капіталу, його роль в пом'якшенні наслідків економічної кризи, вивчається взаємозв'язок сучасних державних грошей та державного боргу.

Після кризи 1929-1933 років на державу були покладені соціальні видатки, що призвело до початку активного зростання обсягу державних витрат, отже, і тієї ролі, яку держава стала виконувати у балансуванні пропорцій відтворення суспільного капіталу.

У розділі наведені емпіричні дані, які свідчать про те, що для багатьох країн між видатками держави та обсягом чистих державних запозичень у відношенні до ВВП спостерігається пряма залежність. У той же час, для багатьох країн спостерігається навіть більша залежність між державними видатками та чистими запозиченнями, ніж між державними видатками та державними доходами.

Визначено, що державний борг і приватний борг домогосподарств дозволяють збільшити граничну схильність до споживання, бо надають змогу збільшити споживання понад величину доходів, і таким чином збільшують можливості реалізації вироблених товарів. В той же час, перерозподіл, який здійснюється за допомогою боргу, здійснюється на принципах платності, терміновості і поворотності. Таким чином, даний перерозподіл не є дійсним вирішенням суперечності відтворення суспільного капіталу, а є лише зміною його форми.

Окрім фундаментальних причин існування та зростання державного боргу, пов'язаних із суперечностями відтворення суспільного капіталу, значна частина

державного боргу існує внаслідок дії причин, пов'язаних із сучасним механізмом емісії грошей. Хоча державний борг тісно пов'язаний з державними грошима, не можна погодитися з твердженнями, що сучасні гроші є лише кредитними грошима. Сучасні гроші, на відміну від боргових зобов'язань, не мають погашатися емітентом та виконують усі функції грошей, отже втілюють відносини, які втілювали гроші у попередніх речових формах. У той же час, розуміння всіх сучасних грошей як боргових зобов'язань багато у чому зумовлює кредитний механізм емісії грошей. Наслідком існування такого механізму є зростання державного боргу, якого можна було б уникнути за умови існування іншого механізму емісії. З огляду на вищенаведене, доцільним є запровадження некредитного механізму емісії грошей.

Показано, що інфляція сприяє зниженню боргового навантаження на економіку. З іншого боку, процес дефляції поліпшує положення лише деяких класів суспільства, але має загальний негативний вплив щодо реального боргового навантаження та ступеня ділової активності, тому є небажаним.

У третьому розділі **«Сучасні особливості та тенденції розвитку відносин державного боргу»** розглянуті суперечності, притаманні державному боргу на сучасному етапі розвитку даного явища. Визначені особливості відносин державного боргу в економіці сучасної України, запропоновані рекомендації щодо скорочення витрат на обслуговування державного боргу.

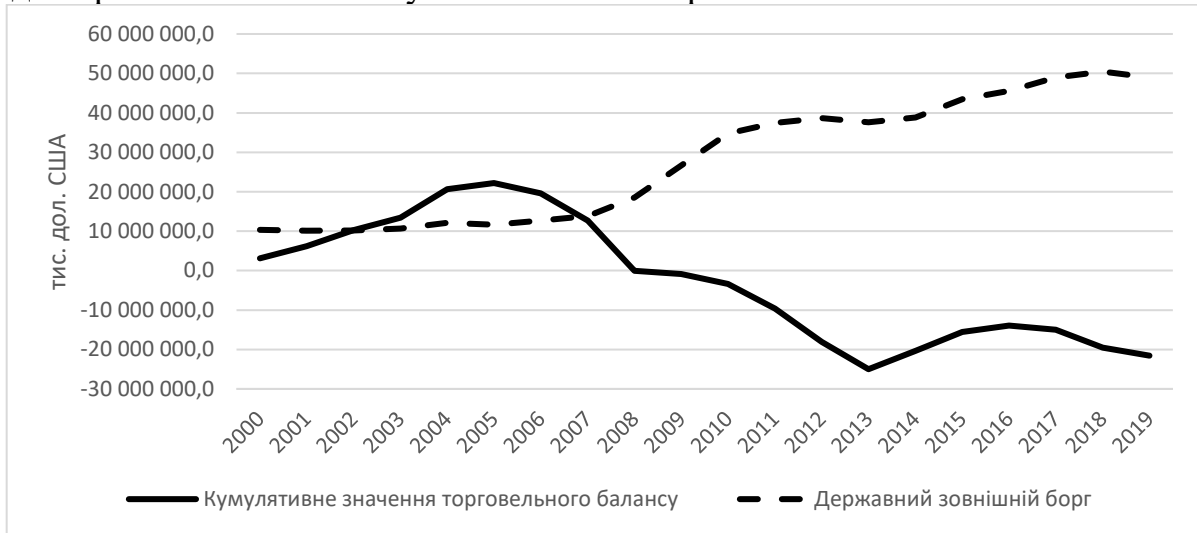
Суперечності системи відтворення суспільного капіталу, що зумовлюють виникнення та зростання державного боргу, трансформуються у суперечності, які властиві самому державному боргу. Державний борг зростає не лише через зростання впливу держави на пропорції відтворення, але і через надмірне нагромадження позичкового капіталу. Емпіричними свідченнями даного явища є зростання обсягу банківських депозитів, капіталізації ринку акцій та інше. Найбільш стабільне зростання демонструє ринок державних цінних паперів.

Аргументовано, що зростання державного боргу має об'єктивний характер і призводить до порушення принципів кредиту. Принцип платності порушується через виникнення негативних відсоткових ставок та дохідності державних облігацій. Принципи терміновості і поворотності порушуються, коли відбувається постійне рефінансування позик. Нагромадження боргу призвело до заперечення принципів кредиту, до зміни форми відносин з приводу руху вартості.

На основі емпіричних даних та теоретичних умовиводів показано, що державний борг не обов'язково є «тягарем для майбутніх поколінь», бо зростання державного боргу не обов'язково тягне за собою зростання податкового навантаження в національній економіці. Внаслідок розміщення державних облігацій з негативною дохідністю боргове навантаження може скорочуватися.

Дослідження специфіки відносин державного боргу в українській економіці на основі попередніх теоретичних узагальнень дозволило виділити як всезагальні, так і особливі риси державного боргу України. Показано, що в Україні державний борг зростає швидшими темпами під час економічних криз. У той же час девальвація національної валюти та інфляція дозволила зменшити обсяг державного боргу під час кризи 2014-2016 років.

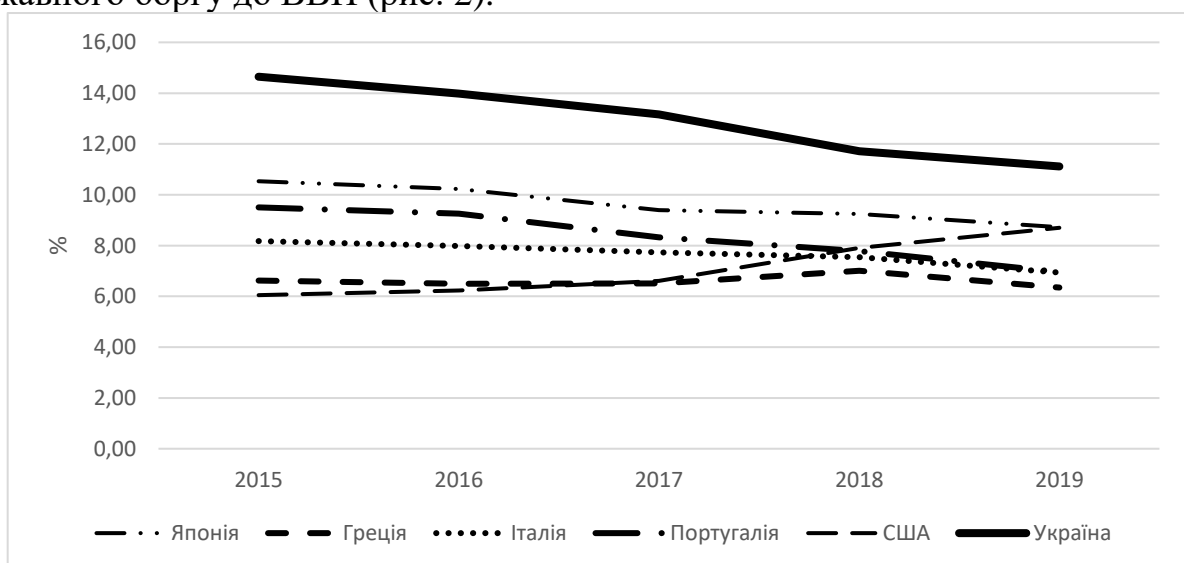
Оскільки Україна належить до чистих імпортерів, український зовнішній державний борг повинен зростати для того, щоб існувала можливість для купівлі товарів чистого імпорту. З іншого боку, чисті експортери повинні позичати гроші таким країнам, як Україна, щоб мати можливість продавати їм свої товари. Зростання державного зовнішнього боргу відбувалося у відповідності до зростання кумулятивного дефіциту торговельного балансу (рис. 1). Показник кореляції для цих двох рядів даних складає $-0,9$, що свідчить про сильну обернену залежність між сальдо торговельного балансу та зовнішнім боргом.

Рис. 1 – Динаміка кумулятивного значення торговельного балансу та зовнішнього державного боргу

Джерело: складено автором

Особливою рисою українського державного боргу є висока вартість обслуговування при порівняно невисокому показнику відношення обсягу державного боргу до ВВП (рис. 2).

Рис. 2 – Відношення обсягу процентних виплат за державним боргом до величини державних видатків

Джерело: складено автором

Показано, що поясненням надзвичайно високих відсоткових ставок за державними облігаціями хоча б частково може бути недостатньо ефективна політика з управління державним боргом. Для того, щоб виключити будь-який потенційний конфлікт інтересів у сфері управління державним боргом, необхідно заборонити отримувати доходи від інвестицій у ОВДП будь-яким особам, уповноваженим на виконання функцій держави, що мають вплив на формування монетарної та фіскальної політики, та членам їх сімей. Для зниження дохідності облігацій державної внутрішньої позики також доцільним є сприяння зростанню попиту на них завдяки запровадженню широкого та легкого доступу до купівлі державних облігацій населенням через відділення банків та мобільний банкінг.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено вирішення важливого наукового завдання, яке полягає у розвитку теоретичних засад дослідження державного боргу як об'єктивно необхідного елемента системи розширеного відтворення суспільного капіталу в умовах технічного прогресу, формуванні практичних рекомендацій щодо скорочення витрат на обслуговування державного боргу, більш ефективного управління та використання державних запозичень.

За основними результатами дисертаційної роботи зроблено такі висновки:

1. На основі систематизації наявних теоретичних підходів до дослідження пропорцій процесу простого та розширеного відтворення суспільного капіталу в матеріально-речовій формі визначено об'єктивний характер неспівпадіння обсягу і структури сукупного попиту та обсягу і структури сукупної пропозиції, що пов'язано зі специфікою відтворення основного капіталу та з динамікою обсягу і структури доходів суспільства за умов розширеного відтворення та наявності технічного прогресу.

2. Формулювання чіткого критерію поділу капіталу на основний і оборотний та характеристика специфіки відтворення основного капіталу представниками класичної школи політичної економії створили теоретичну основу та методологічні передумови для включення в аналіз відтворення суспільного капіталу грошей у їх функціях як засобу накопичення та засобу платежу. Показано, що, з одного боку борг, з іншого боку заощадження необхідно обумовлені специфікою відтворення основного капіталу.

3. У замкнутій системі відтворення борг виникає з необхідності реалізації суспільного товарного капіталу. Якщо в системі пропорцій відтворення суспільного капіталу немає доходів для реалізації сукупного товарного капіталу, їх можна створити лише за допомогою перерозподілу, що приймає форму боргових відносин. У економіці, в якій держава виконує соціально-економічні функції, механізм перерозподілу приймає форму державних видатків, які фінансуються за допомогою податків та державного боргу. Включення державних видатків як фактору сукупного попиту у дослідження суспільного виробництва, що було запропоновано Дж. М. Кейнсом, дозволило перевести дослідження на більш високий рівень сходження від абстрактного до конкретного та створило

передумови для дослідження державного боргу як інструмента впливу на пропорції відтворення суспільного капіталу. Державний борг виступає як форма експорту капіталу за межі існуючих обсягу і структури попиту, створення додаткового попиту та додаткових можливостей для нагромадження капіталу.

4. Борг існує об'єктивно і виникає з потреб балансування пропорцій відтворення суспільного капіталу для забезпечення реалізації відносно надлишкової маси товарів. Борги взагалі можна розділити на три великі групи:

– боргові відносини між індивідуальними промисловими капіталами національної економіки, головна причина існування яких полягає у специфіці відтворення основного капіталу, різниці у часі кругообороту різних промислових капіталів;

– боргові відносини між власниками капіталу та найманими працівниками. До цього виду боргових відносин можна віднести як внутрішній державний борг, так і борг домогосподарств, гроші з якого спрямовуються на особисте споживання кінцевих товарів та послуг. Державний борг і приватний борг домогосподарств дозволяють збільшити граничну схильність до споживання у суспільстві, та, відповідно, мультиплікатор інвестицій. Для того, щоб економіка могла поглинати товари, які є надлишковими по відношенню до існуючої структури та обсягу попиту, власники капіталу мають експортувати свій капітал у грошовій формі за межі існуючої структури попиту в якості позик домогосподарствам або державі;

– боргові відносини між різними національними економіками, тобто зовнішній приватний та державний борг. Країни з хронічним пасивним торговельним балансом не мають змоги купувати іноземні товари, не збільшуючи свої зовнішні боргові зобов'язання. У свою чергу, якщо існують країни, що є чистими експортерами, то необхідно існують країни, що є чистими експортерами, які можуть реалізовувати надлишкові для власної економіки товари на зовнішні ринки тільки одночасно з наданням (прямо чи опосередковано) позик чистим імпортерам.

Якщо у боргових відносинах першої групи різні індивідуальні капітали можуть поперемінно виступати у якості кредитора або боржника з огляду на те, яку фазу кругообороту проходять їх капітали у даний момент часу, а загальна величина таких боргів залежить лише від розвитку кредиту у даному суспільстві та від ступеня ділової активності, то причини боргових відносин другої і третьої групи полягають у нерівномірності розвитку промислового капіталу різних країн та у суперечностях первинного розподілу доходів, які будуть змушувати такі борги постійно зростати. У даних боргових відносинах кредитори завжди залишаються кредиторами, а позичальники залишаються позичальниками.

5. Окрім фундаментальних причин існування та зростання державного боргу, пов'язаних із суперечностями відтворення суспільного капіталу, значна частина державного боргу існує внаслідок дії причин, пов'язаних із сучасним механізмом емісії грошей. Хоча державний борг тісно пов'язаний з державними грошима, не можна погодитися з твердженням, що сучасні гроші не є повноцінними грошима, а є лише кредитними грошима та частиною державного боргу. Сучасні гроші, на відміну від боргових зобов'язань, не мають погашатися емітентом та виконують усі

функції грошей, отже втілюють відносини, які втілювали і гроші у попередніх речових формах. Власне кредитні гроші виконують роль перехідної форми в еволюції грошей. Що стосується мінової вартості грошей, то умови безпосереднього виробництва грошей не визначали мінову вартість грошей ні тоді, коли гроші мали речову форму дорогоцінних металів, ні тепер, коли вони мають речову форму паперових або електронних грошей. Це зумовлено тим, що гроші мають всезагальну споживну вартість, яка не знищується внаслідок споживання грошей, тобто гроші не повинні відтворюватися. У той же час, розуміння грошей як боргових зобов'язань багато у чому зумовлює кредитний механізм емісії грошей, наслідком чого є зростання державного боргу, якого можна було б уникнути з умов існування некредитного механізму емісії грошей.

6. Показано, що інфляція призводить до зниження боргового навантаження на економіку. Стягнення «інфляційного податку» є одним із дієвих інструментів покращення фінансового стану економіки, та, в той же час, є таким інструментом, який викликає найменший супротив з боку населення. З іншого боку, процес дефляції поліпшує стан лише деяких класів суспільства, але має загальний негативний вплив щодо реального боргового навантаження та ступеня ділової активності, тому є небажаним.

7. Суперечності системи відтворення суспільного капіталу, що зумовлюють виникнення та зростання державного боргу, трансформуються у суперечності, які властиві самому державному боргу. З одного боку, державний борг повинен зростати, бо зростає роль держави в економіці, з іншого боку, державний борг повинен зростати, бо існує надмірне нагромадження позичкового капіталу. Формування «зайвих» заощаджень призводить до ускладнення реалізації виробленої продукції. Але реалізація може відбуватися поза межами системи, поза межами обсягу і структури попиту, що сформувалася в даній системі, тобто за посередництва боргу. Таким чином, борг стає формою експорту капіталу у формі позичкового капіталу, але не за межі країни, а за межі існуючої структури та обсягу попиту. Борг дозволяє збільшувати споживання боржників, в цьому сенсі змінюючи структуру реального споживання населення країни. Але, оскільки кредитування відбувається на умовах терміновості, поворотності і платності, то переданий капітал повинен бути повернений з відсотком, що лише збільшує «зайві» заощадження, яким їх власник не міг сам знайти продуктивного застосування. Такі заощадження формують і збільшують надлишкові обсяги позичкового капіталу. «Зайві» заощадження постійно зростають, що підтверджується емпірично.

8. Зростання державного боргу має об'єктивний характер і призводить до того, що принципи кредиту порушуються. Явно порушується принцип платності – через виникнення негативних відсоткових ставок, негативної дохідності державних облігацій. Неявно порушуються принципи терміновості і поворотності, оскільки державний борг постійно відтворюється, рефінансується. Це відбувається об'єктивно, оскільки альтернатива, за якої принципи кредиту не порушуються, призводить до найбільш гострого прояву суперечностей сучасної економіки. Тривале нагромадження позичкового капіталу та державного боргу призвело до

заперечення принципів кредиту, до зміни форми відносин з приводу руху вартості. Приватна власність на позичковий капітал входить у суперечність із суспільним характером виробництва, необхідністю вільного переміщення капіталу для його більш ефективного застосування. Таким чином, відносини, пов'язані з державним боргом, є особливою формою кредитних відносин, що відбуваються з порушенням принципів кредиту. Відповідно, державні запозичення можуть призводити не до зростання боргового навантаження, а до його зниження, якщо нові позики розміщуються з негативною дохідністю.

9. На основі емпіричних даних та теоретичних умовиводів аргументовано, що державний борг не обов'язково є «тягарем для майбутніх поколінь», бо зростання державного боргу не обов'язково тягне за собою зростання податкового навантаження. Державний борг змінює існуюче співвідношення між обсягом і структурою сукупного попиту та обсягом і структурою сукупної пропозиції.

10. Особливістю відносин державного боргу в Україні є більш висока вартість обслуговування при відносно невеликих обсягах державного боргу по відношенню до ВВП. Для зниження дохідності українських державних облігацій та оптимізації витрат на обслуговування боргу доцільним є впровадження інституційних реформ, серед яких:

- розміщення облігацій з довшим терміном погашення, наприклад, 10 років;
- запровадження широкого та легкого доступу до купівлі державних облігацій населенням через відділення банків та мобільний банкінг для збільшення попиту на державні облігації;
- заборона мати у власності ОВДП та отримувати доходи від інвестицій у ОВДП будь-яким особам, уповноваженим на виконання функцій держави, що мають вплив на формування монетарної та фіскальної політики, та членам їх сімей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У монографіях:

1. Маслов Д. С. Дж. Кейнс: зміна мінової вартості грошей та державний борг. *Соціально-економічні аспекти розвитку національної економіки в умовах перманентних кризових явищ*: монографія / За ред. О. О. Непочатенко. Умань: «Сочінський», 2015. 421 с. (24,64 д. а.) *Особистий внесок здобувача: досліджено зв'язок зміни купівельної спроможності грошей та боргового навантаження національної економіки (0,5 д. а.)*

2. Маслов Д. С. Зростання ринку державних облігацій як форма прояву перенагромадження позичкового капіталу. *Дослідження змісту і форм розвитку економічних відносин в національній економіці на прикладі України*: монографія / За заг. ред. М. І. Зверькова. Одеса: Атлант, 2018. 297 с. (17,2 д. а.) *Особистий внесок здобувача: досліджено сучасну тенденцію зростання обсягу ринку державних облігацій як форму прояву процесу надмірного нагромадження позичкового капіталу (0,45 д. а.)*

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Маслов Д. С. Державний борг як фактор стимулювання економічного зростання. *Науковий вісник ОНЕУ*. 2014. № 5 (213). С. 96-105. (0,3 д. а.)
4. Maslov D. S. National debt burden and Ricardian equivalence. *Socio-Economic Research Bulletin. Collection of scientific works*. 2015. № 4 (59). С. 96-100. (0,3 д. а.) (*Index Copernicus*)
5. Маслов Д. С. Теория государственного долга в исторической ретроспективе: Альфред Маршалл. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Економічні науки»*. 2016. № 16. Ч. 2. С. 13-16. (0,45 д. а.)
6. Маслов Д. С. Теория государственного долга в исторической ретроспективе: Д. Рикардо. *Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове видання*. 2016. № 10. С. 23-28. (0,55 д. а.)
7. Маслов Д. С. Перенагромодження позичкового капіталу як фактор зростання державного боргу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. № 19. Ч. 2. С. 95-99. (0,55 д. а.) (*Index Copernicus*)

Статті у наукових виданнях інших держав:

8. Маслов Д. С. Сучасні гроші та державний борг. *Path of Science. International Electronic Scientific Journal. Section: "Economics"*. 2019. Vol. 5, № 2. P. 3011-3017. (0,5 д. а.) (AGORA, AGRIS, AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CAB Abstract, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Food Science and Technology Abstracts, Index Copernicus, Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, Russian Science Citation Index, ScienceOpen, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WorldCat)
9. Маслов Д. С. Економічна нерівність та державний борг з точки зору відтворювального підходу. *European Journal of Economics and Management*. 2020. Vol. 6, № 4. P. 43-50. (0,63 д. а.) (*Index Copernicus*)

Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Маслов Д. С. Государственный долг и экономический рост. *Перспективи економічного зростання та інноваційного розвитку країн: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 квітня 2014 р. Одеса: ЦЕДР, 2014. Ч.1. С. 9-12. (0,17 д. а.)*
11. Маслов Д. С. Інфляційні і дефляційні процеси в економіці та їх зв'язок з державним боргом. *Економічна теорія: еволюція парадигми та революційні гіпотези: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 березня 2015 р. Київ: ДЕДУТ, 2015. С. 104-106. (0,1 д. а.)*
12. Маслов Д. С. Сущность государственного долга и его отличие от отдельной ссуды. *Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 жовтня 2015 р. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2015. Т.1. С. 226-228. (0,15 д. а.)*
13. Маслов Д. С. Госдолг как особая форма кредитных отношений. *Проблеми розвитку економічної теорії в сучасних умовах: матеріали XI Всеукр. наук.-практ.*

конф. «Покританівські читання», 2 грудня 2015 р. Одеса: ОНЕУ, 2015. С. 26-28. (0,1 д. а.)

14. Маслов Д. С. Перенакоплення ссудного капітала и государственный долг. *Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації*: матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. «Покританівські читання», 2 грудня 2016 р. Одеса: ОНЕУ, 2016. С. 72-74. (0,15 д. а.)

15. Маслов Д. С. Емісія сучасних грошей та державний борг. *Двадцять четверті економіко-правові дискусії*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 28 лютого 2018 р. Львів, 2018. С. 9-11. (0,15 д. а.)

16. Маслов Д. С. Державний борг як форма руху суперечностей суспільного відтворення. *Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації*: матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. «Покританівські читання», 14 вересня 2018 р. Одеса: ОНЕУ, 2018. С. 70-72. (0,15 д. а.)

17. Маслов Д. С. Гроші та кредит в системі відтворення суспільного капіталу. *Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації*: матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. «Покританівські читання», 5 вересня 2019 р. Одеса: ОНЕУ, 2019. С. 67–70. (0,22 д. а.)

18. Маслов Д. С. Необхідність грошей як засобу обігу у відтворенні суспільного капіталу. *Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 27 червня 2020 р. Запоріжжя: СІЕУ, 2020. С. 14-16. (0,1 д. а.)

АНОТАЦІЯ

Маслов Д. С. Державний борг в системі пропорцій суспільного відтворення. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – «Економічна теорія та історія економічної думки». – Одеський національний економічний університет, Одеса, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню державного боргу як об'єктивно необхідного елемента системи розширеного відтворення суспільного капіталу в умовах технічного прогресу, за допомогою якого здійснюється перерозподіл та створення додаткового попиту для реалізації відносно надлишкового товарного капіталу.

Досліджено зв'язок державного боргу з сучасними грошима та механізмом їх емісії.

Визначено, що державний борг переносить суперечність відтворення суспільного капіталу на рівень державних фінансів, виступаючи вже як суперечність між обмеженістю доходів держави і зростаючими потребами в здійсненні державою соціально-економічних функцій.

Наведено аргументи, що зростання державного боргу має об'єктивний характер та призводить до порушення принципів кредиту.

Показано, що особливою рисою українського державного боргу є висока вартість обслуговування при порівняно невисокому показнику відношення обсягу

державного боргу до ВВП. Сформульовано пропозиції щодо зниження боргового навантаження держави.

Ключові слова: державний борг, відтворення, гроші, кредит, пропорції відтворення, суспільний капітал, основний капітал, вартість грошей, споживна вартість грошей, макроекономічні пропорції, обслуговування боргу.

АННОТАЦИЯ

Маслов Д. С. Государственный долг в системе пропорций общественного воспроизводства. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – «Экономическая теория и история экономической мысли». – Одесский национальный экономический университет, Одеса, 2021.

Диссертация посвящена исследованию государственного долга как объективно необходимого элемента системы расширенного воспроизводства общественного капитала в условиях технического прогресса, с помощью которого осуществляется перераспределение и создание дополнительного спроса для реализации относительно избыточного товарного капитала.

Исследована связь государственного долга с современными деньгами и механизмом их эмиссии.

Определено, что государственный долг переносит противоречие воспроизводства общественного капитала на уровень государственных финансов, выступая уже как противоречие между ограниченностью доходов государства и растущими потребностями в осуществлении государством социально-экономических функций.

Приведены аргументы, что рост государственного долга имеет объективный характер и приводит к нарушению принципов кредита.

Показано, что отличительной чертой украинского государственного долга является высокая стоимость обслуживания при сравнительно невысоком показателе отношения объема государственного долга к ВВП. Сформулированы предложения по снижению долговой нагрузки государства.

Ключевые слова: государственный долг, воспроизводство, деньги, кредит, пропорции воспроизводства, общественный капитал, основной капитал, стоимость денег, потребительная стоимость денег, макроекономические пропорции, обслуживание долга.

ABSTRACT

Maslov D. Public debt in the system of proportions of social reproduction. – Manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.01 – «Economic Theory and History of Economic Thought. – Odesa National Economic University, Odesa, 2021.

The dissertation is devoted to the study of public debt as an objectively necessary element of the system of expanded reproduction of social capital under the technical

progress, as an instrument of redistribution and creation of additional demand for the excess commodity capital.

To detect the disparity between the volume and structure of society's production and the volume and structure of society's income, it is important to divide capital into fixed and circulating capital. The assumption that the part of capital transits its value to the product which it helps to produce in 2 or more years (which is fair for fixed capital) creates the methodological prerequisites for the study of debt relations in the system of proportions of social capital reproduction. On the one hand, the existence of a debt, on the other hand, the existence of savings are necessary due to the specifics of the reproduction of fixed capital. If there are not enough incomes in the system of proportions of social capital reproduction for the purchase of aggregate commodity capital, they can be created only through redistribution, which in a stateless economy can only be debt. In an economy with a state that performs socio-economic functions, the mechanism of redistribution takes the form of public expenditures, which are financed by taxes and public debt.

The inclusion of the public expenditure as a factor of aggregate demand in the study of social production proposed by J. M. Keynes allowed us to transit research to a higher level of ascent from the abstract to the concrete and created the preconditions for the study of public debt as a tool to influence the proportions of social capital reproduction. Public debt acts as a form of export of capital beyond the existing demand volume and structure, as the creation of additional demand and additional opportunities for capital accumulation.

The study of the reproduction of social capital has allowed us to detect the necessity for credit relations between the subjects of the reproduction system, which is associated with both the specifics of the fixed capital reproduction and economic inequality, that complicates the realization of social commodity capital.

It is determined that public debt and household debt allow increasing the marginal propensity to consume and the investment multiplier. At the same time, the redistribution, which is carried out through debt, is carried out on the principles of payment, term, and repayment. Thus, this redistribution is not a real solution to the contradictions of the social capital reproduction, but only a change of its form.

The connection between public debt and modern money and the mechanism of its creation is elaborated. The scientific idea of modern money is improved, which allows us to interpret modern money as a commodity that has universal use-value, which differs from commodities that have particular use-value in the specifics of its production and circulation.

The understanding of credit money as a transitional form in the evolution of money form is substantiated. Credit money is genetically related to the process of changing the dominant form of money, the new form of money first emerges as credit money and in the process of evolution replaces the previous form of money. At the same time, existing scientific approaches consider credit money as an essential characteristic of modern money. This is one of the reasons for the existence of a modern mechanism for creating money as debt obligations and the growth of public debt, which is not necessary. The introduction of a non-credit mechanism for money creation is proposed.

It is shown that inflation helps to reduce the public debt burden.

It is argued that the growth of public debt leads to the violation of the credit principles.

On the basis of empirical data and theoretical conclusions, it is argued that public debt is not necessarily a "burden for future generations", because the growth of public debt does not necessarily entail an increase in the tax burden.

It is determined that the particularity of Ukrainian public debt is high service costs with a relatively low public debt to GDP ratio. It is shown that the extremely high interest rates may be at least partially explained by ineffective public debt management. It is necessary to prohibit acquiring of income from Ukrainian government bonds by any persons authorized to perform state functions that can influence the monetary and fiscal policy, as well as their family members. To reduce the yield on government domestic bonds, it is proposed to increase the demand for them through the introduction of wide and easy access to the purchase of government bonds by the population through bank branches and mobile banking.

Key words: public debt, reproduction, money, credit, proportions of reproduction, social capital, fixed capital, value of money, use-value of money, macroeconomic proportions, debt service.

Підписано до друку 31.03.2021 р. Зам. 129
Формат паперу 60X84 1/16 Обсяг 0,9 авт. арк.
Тираж 100 прим.

ОНЕУ, м. Одеса, вул. Преображенська, 8